

Сацюк О.В. (Київ, Україна)

Морфолого-фонетична адаптація юридичних термінів латинського походження в румунській та українській мовах

У статті аналізуються юридичні терміни латинського походження в українській та румунській мовах. Досліджуються морфолого-фонетичні зміни, що сталися із цими запозиченнями при адаптації в румунській та українській мовах і робиться класифікація цих змін.

Ключові слова: юридичні терміни, морфолого-фонетичні зміни, слова латинського походження в українській та румунській мовах, запозичення з латинської мови.

В статье анализируются юридические термины латинского происхождения в украинском и румынском языках. Исследуются морфолого-фонетические изменения, которые произошли с этими заимствованиями при адаптации в украинском и румынском языках, и подается классификация этих изменений.

Ключевые слова: юридические термины, морфолого-фонетические изменения, слова латинского происхождения в украинском и румынском языках, заимствования из латинского языка.

In the article the legal terms of the Latin origin are analysed in the Ukrainian and Romanian languages. Morphological and phonetical changes which happened with these loanwords during adaptation in the Ukrainian and Romanian languages are studied and classification of these changes is given.

Key words: legal terms, morphological and phonetical changes, words of the Latin origin in the Ukrainian and Romanian languages, loanwords from Latin.

Метою статті є порівняти на морфологічному та фонетичному рівнях адаптацію юридичних термінів латинського походження в румунській та українській мовах. *Предметом* дослідження є румунські та українські юридичні терміни латинського походження, *об'єктом* – морфолого-фонетичні зміни, що сталися із цими термінами при адаптації в румунській та українській мовах.

Особливі взаємовідносини між українською та латинською мовами склалися у період середньовіччя, коли латинську мову, яка була поширена у світських колах Західної Європи, почали вивчати у школах України. Протягом кількох століть латинська мова була мовою міжнародних відносин. Вона використовувалася ораторами, вченими, політичними та державними діячами різних епох і країн для виступів і написання наукових праць. Твори багатьох українських письменників XV-XVI ст., зокрема, Юрія Дрогобича, Павла Русина, Себастьяна Фабіана Кльоновича, Станіслава Оріховського-Роксолана, написані латинською мовою.

Після того, як частина українських земель потрапила під владу Польщі, судові документи записувалися саме латинською мовою. Судові писарі часто запозичували латинські слова, які таким чином увіходили до української мови, наприклад, абрєвіаторь, автєнтикь, авторь.

Латинською мовою писали свої праці письменник і ректор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович, філософ і письменник Григорій

Сковорода. Досконало знав латинь і вів нею ділові листування з іноземцями український державний діяч і полководець Богдан Хмельницький.

На основі латинської мови і досі виникає велика кількість термінів у всіх галузях науки. Серед юридичних термінів також чимало слів латинського походження, оскільки саме за часів античності почала активно розвиватися ця галузь науки.

У статті ми порівнюємо адаптацію юридичних термінів в українській та румунській мовах, оскільки основу румунської лексики складають саме слова латинського походження. Румунська мова сформувалась на Балканському півострові на основі розмовно-діалектної латинської мови римських колоністів. Румунська мова підпадала під вплив місцевих мов, а пізніше – слов'янської і новогрецької мов. Румунською мовою створено багато художньої і наукової літератури. Писемні пам'ятки румунською мовою відомі з XVI ст., сама писемність виникла на кирилиці. Це були переклади на румунську мову старослов'янських церковних текстів і ділових документів. У X-XVII століттях основною письмовою мовою в румунів була не латинь, як у колишніх провінціях Західної Римської імперії, а старослов'янська мова. Таким чином, у румунській мові помітні й впливи *слов'янських мов. Дослідження та співставлення адаптації юридичних термінів в українській та румунській мовах є актуальним.*

Питання запозичень вивчали в українській мові, наприклад такі вчені: Г.Антонюк [1], Р.Беляєв [2], С.Семчинський [6; 7; 8]. Різні аспекти перекладу, викладання, запозичень, історії румунської мови розглядалися у дослідженнях вітчизняних учених С.Лучканіна [15], С.Семчинського [6; 7; 8], Н.Стратановської [14]. Фундаментальним джерелом з історії румунської мови є двотомне академічне видання «Istoria limbii române [12; 13]. Аналізуючи походження термінів, ми спиралися на такі словники: «Dicționar general al limbii română» [11], «Латинско-русский словарь» [3], «Латинсько-український словник» [5], «Словник іншомовних слів» [9].

Під мовною адаптацією розуміємо спонтанне пристосування мови до тих чи інших умов. Це поступовий та тривалий процес, який відбувається майже непомітно для мовної громади [4, 56].

Проаналізуємо морфолого-фонетичні зміни, які сталися при адаптації в українській мові із латинськими запозиченнями, що вживаються у юридичних текстах, та порівняємо з відповідними термінами у румунській мові. З'ясовуючи походження певного терміна, ми подаємо латинське слово у словниковій формі, від якого утворений. Якщо це слово – іменник, то наводиться спочатку називний відмінок однини, потім закінчення родового відмінка та рід; якщо прикметник – повна форма називного відмінка однини чоловічого роду, закінчення жіночого та середнього роду; якщо дієслово – перша особа однини теперішнього часу дійсного способу, закінчення першої особи однини минулого завершеного (перфекта), закінчення віддієслівного іменника (супіна) та закінчення неозначеної форми дієслова (інфінітива).

У процесі аналізу адаптації латинських слів в юридичній терміносистемі української та румунської мов будемо приділяти увагу збереженню чи змінам значення, категорій роду, числа та відміни, належності до тієї чи іншої частини мови.

У результаті дослідження юридичних термінів ми з'ясували, що частину термінів запозичено з латинської мови без будь-яких змін у вихідній формі. До них належать латинські іменники І-ої відміни на -a, зокрема, ліцензія, резиденція, республіка, структура, форма тощо. Розглянемо приклади.

Термін ліцензія походить від латинського *licentia*, ae, f. У словнику подається чотири значення цього слова: 1. свобода, право, влада 2. сваволя, вольниця, зарозумілість, зухвалість, нахабство; 3. примха, каприз; 4. вільність [3, 451; переклад наш. – Автор]. З прикладу бачимо, що у випадку, коли перед -a пишеться -i, за правилами української мови це -a йотується з метою уникнення гіатусу – збігу двох або кількох голосних звуків в одному слові або на межі слів. На відміну від української мови в румунській мові такого не відбувається (рум. *licență, licențe, f.*). І в українській, і в румунській мовах ці іменники належать до жіночого роду.

Те ж саме відбувається і з терміном резиденція, що також утворений від латинського слова, в якому літері “a” передує “i” (порівняємо з румунським терміном: *rezidență, rezidențe, f.*). Словник іншомовних слів вказує, що резиденція походить від латинського іменника *residentia*, який має значення “місцеперебування”, і походить від дієслова *resideo, sedi, sessum, ere* – “залишатися на місці, знаходитися, зберігатися, залишатися, справляти” [9, 715; переклад наш. – Автор]. У словнику ж І.Дворецького [3, 667] іменник *residentia* ми не знаходимо, подається лише дієслово. Слід припустити, що у період класичної латини – приблизно з середини II-го ст. до н.е., тобто від появи творів Цицерона, Цезаря, Овідія, Горация, Катулла, писаних “золотою” або класичною латиною, такого іменника не існувало. Можливо, він виник у період пізньої латини – приблизно III-є століття н.е.

Терміни, запозичені від латинських іменників першої відміни на -a, в українській мові також належать до першої відміни. У румунській мові це також іменники жіночого роду.

Ще частина юридичних термінів походить від латинських іменників другої відміни, що закінчуються на -us (m – чоловічий рід), і -um (n – середній рід), які в українській та румунській мовах відповідають. До них належать такі іменники: стиль (рум. *stil, stiluri, n.*), акт (рум. *act, acte, n.*), делікт (*delict, -e n.*), документ (рум. *document, documente, n.*), інститут (*institut, -e n.*), принцип (*principiu, ii n.*) тощо.

Наприклад, стиль походить від латинського іменника *stilus, i, m* (рум. *stil, stiluri, n.*). На відміну від української мови, у румунській мові це слово належить до іменників середнього роду. Термін акт (рум. *act, acte, n.*) походить від латинського іменника *actum, i, n.* У латинській мові цей іменник дуже рідко вживався в однині, а у множині мав форму *acta, orum n* і мав такі значення: 1. дії, діяння, подвиги; 2. протоколи нарад, постанови,

розпорядження; 3. щоденник нарад, періодична інформація, хроніка, щоденник щоденних міських подій, постанов тощо, міські відомості (рід офіційної газети). Латинський іменник *actum* утворений від дієслова *ago*, *egi*, *actum* *ere*, яке має вісімнадцять значень, серед яких є, зокрема, “вести, рухати” [3, 41-42; переклад наш. – Автор].

Термін документ походить від латинського іменника *documentum*, і *n* (рум. *document*, *documente*, *n.*), що має такі значення: 1. повчання, приклад, взірць, свідоцтво, урок; 2. свідоцтво, доказ і зводиться до дієслова *doseo*, *doci*, *doctum*, *ere* – “вчити, навчати, показувати, пояснювати тощо” [3, 264; переклад наш. – Автор]. Проаналізовані терміни державного управління в українській мові, так само, як і в латинській мові, належать до другої відміни. У румунській мові вони належать до іменників середнього роду.

Крім того, частина термінів латинського походження другої відміни в українській мові переходить до першої. Наприклад, муніципія (пор. з рум. *municipiu*, *municipii*, *n.*), територія (пор. рум. *teritori*, *teritorii*, *n.*). Термін муніципія походить від латинського іменника *municipium*, і *n* із значеннями: муніципій, вільне місто [3, 499]. У румунській ж мові такі терміни належать до іменників середнього роду.

Лексичні одиниці третьої відміни, які у латинській мові закінчуються на *-io*, запозичуються українською мовою як іменники першої відміни на *-ія*, зокрема агресія (пор. рум. *agresiune*, *agresiuni*, *f.*), адміністрація (пор. рум. *administrație*, *administrații*, *f.*), делегація (пор. рум. *delegație*, *ii f.*), дирекція (пор. рум. *direcție*, *ii f.*), інтеграція (пор. рум. *integrație*, *ii f.*), конституція (пор. рум. *constituție*, *ii f.*), концепція (пор. рум. *concepție*, *ii f.*) та багато інших. Розглянемо деякі приклади детальніше.

Термін агресія походить від латинського іменника *aggressio*, *onis f* і має такі словникові значення: 1. напад; 2. риторичне приступ, вступ; 3. умовивід, силізм. У свою чергу іменник *aggressio* походить від дієслова *aggredior*, *gressus sum*, *gredi* і перекладається так: “приступати, підходити, нападати, кидатися тощо” [5, 40; переклад наш. – Автор].

Термін адміністрація, утворений від латинського іменника *administratio*, *onis f*, й у словнику має чотири значення, а саме: 1. служіння, надання допомоги, допомога; 2. використання, експлуатація; 3. завідування, керівництво, управління; ведення; обслуговування; 4. виконання, здійснення [3, 27; переклад наш. – Автор]. У румунській мові такі слова адаптуються як іменники жіночого роду на *-іе*.

Іменники латинської четвертої відміни запозичуються українською та румунською мовами без закінчення *-us*. До запозичених термінів державного управління від іменників четвертої відміни належать: апарат (рум. *aparat*, *te n.*), ефект (рум. *efect*, *te n.*), конфлікт (рум. *conflict*, *te n.*), процес (рум. *proces*, *se n.*) тощо.

Наприклад, терміноодинаця апарат (рум. *aparat*, *te n.*) утворена від латинського іменника *apparatus*, *us m*, який походить від дієслова *apparo*, *avi*, *atum*, *are*, що має у словнику шість значень, зокрема, означає

“готувати” [3, 66]. В українській мові зазначені іменники належать до другої відміни. У румунській мові – це іменники середнього роду.

Багато юридичних термінів запозичено від латинських дієслів через посередництво німецької, французької або англійської мов. До таких належать: ресурс (рум. resursă, resurse, f.), реформа (рум. reformă, me f.), комітет (рум. comitet, te n.), моніторинг (рум. monitoring n.) тощо. Розглянемо деякі приклади.

Термін реформа походить від французького слова *reform*, яке утворене від латинського дієслова *reformo*, *avi*, *atum*, *are*, що означає “перетворювати, перебудовувати, поліпшувати, поновлювати” [3, 67]. У румунській мові цей іменник також належить до жіночого роду. Терміноодиниця моніторинг через посередництво англійської мови – *monitoring* – запозичена з латинської: *monitor*, *oris* m, яке має значення: “той, що нагадує чи наглядає, радник, консультант” і утворена від дієслова *moneo*, *ui*, *itum*, *ere* “нагадувати, звертати увагу тощо” [3, 493; переклад наш. – Автор]. Зауважимо, що українська й румунська мови запозичили цей термін, не замінивши і не відкинувши англійське закінчення *-ing*.

Слід виділити групу юридичних термінів, утворених від латинських прикметників першої – другої відміни. До них належать: легітимність, секретаріат тощо. Так, термін легітимність походить від латинського прикметника *legitimus*, *a*, *um*, що перекладається, як “законний, правомірний, юридичний” [3, 406]. В українській мові для утворення іменника до основи цього прикметника додаються власні суфікси *-н-* і *-ість-*. У румунській ж мові використовуються власні суфікси: *legitimație*, *legitimații*, *f.*; *legitimitate*, *legitimități*, *f.*

Серед юридичних термінів, зустрічаються такі, що утворені від латинських дієприкметників минулого часу пасивного стану – *participium perfecti passive* (лат.). До них належать: абсолютизм (рум. *absolutism* n.), адвокат (рум. *avocat*, *ă* m. *și* f. v. *avocat*, *advocăt*, *advocăți*, m.), депутат (рум. *deputat*, *-ă*, *deputați*, *-te*, s.m. *și* f.), кандидат (рум. *candidat*, *-ă*, *candidați*, *-te*, s.m. *și* f.) тощо. Розглянемо приклади.

Термін депутат походить від дієприкметника *deputatus*, *a*, *um* – “посланий”, який утворено від дієслова *deputo*, *avi*, *atum*, *are* і має такі словникові значення: 1. вважати, оцінювати; 2. призначати; 3. віддавати, роздавати; 4. приписувати; 5. підрізати [3, 239; переклад наш. – Автор].

Слово кандидат утворено від латинського дієприкметника *candidatus*, *a*, *um*, що означає “одягнений у біле”(у Стародавньому Римі претендент на державну посаду одягався у білу тогу) і походить від дієслова *candido*, *avi*, *-are* – “робити білим, одягати у біле” [3, 117; переклад наш. – Автор].

Слід зауважити, що у румунській мові, на відміну від української, іменники цієї групи, якщо позначають осіб, то змінюються за родами.

Від латинських прикметників третьої відміни утворено низку юридичних термінів, таких як: легалізація (*legalizare*, *legalizări*, *f.*), лібералізм (*liberalism* n.), мобілізація (*mobilizare*, *mobilizări*, *f.*),

мілітаризація (*miliarizare f.*), пріоритет (*prioritate f.*) тощо. Розглянемо детальніше спосіб адаптації таких слів в українській та румунській мовах на прикладі термінів “лібералізм” та “мобілізація”.

Лібералізм походить від латинського прикметника *liberalis*, е, який мав такі значення: 1. той, що стосується свободи, вільний; 2. гідний вільної людини, благородний; 3. милостивий, ввічливий; 4. щедрий; 5. достатній, багатий. Прикметник *liberalis*, у свою чергу, утворений від іншого прикметника: *liber*, *bera*, *berum* і має багато значень, серед яких є й такі, як вільний, незалежний, багатий [3, 449; переклад наш. – Автор]. В українській та румунській мовах при утворенні іменника до основи прикметника (*-liberal-*) додається суфікс *-ізм-*.

Термін мобілізація запозичений з латинської через посередництво французької мови (*mobilization*). Прикметник *mobilis*, е мав п'ять різних значень, серед яких є такі: рухливий, легкий, що легко рухається, швидкий, які найближче відбивають сучасне значення цього терміна. Слід також сказати, що латинський прикметник *mobilis*, е походить із більш давньої форми – *movibilis* – , яка утворена від дієслова *moveo*, *movi*, *motum*, *ere*, що має 24 значення, у тому числі й “рухати” [3, 496; переклад наш. – Автор]. У румунській мові ж іменник *mobilizare* утворено від румунського дієслова *mobiliza*.

Дослідження такої граматичної категорії юридичних термінів латинського походження, як число – одина та множина – показало, що в процесі адаптації в українській мові число не змінюється. Зауважимо лише, що термін *республіка* (рум. *gerpublică*, *-сі f.*) має переклад “державні справи, державні питання, державна (політична) діяльність” і походить від латинського іменника, точніше – іменника з прикметником: *res-publica*, *respublicae f.*, який міг писатися разом або окремо, де *res* – іменник латинської п'ятої відміни, в якій називний відмінок однини і множини має однакову форму. Прикметник при іменнику *res* повинен звучати як *publica* в однині і як *publicae* – у множині. Якщо виходити з перекладу, то в латинській мові іменник *respublicae* мав значення множини, а в українській та румунській мовах термін *республіка* означає одиничну назву. У латинських текстах цей іменник нерідко вживався у множині.

Таким чином, було проаналізовано та порівняно способи адаптації юридичних термінів латинського походження в українській та румунській мовах. Установлено морфолого-фонетичні зміни (зміна роду, відміни, перехід з однієї частини мови до іншої), що сталися із цими термінами при адаптації в українській та румунській мовах й відповідно їх класифіковано. Перспективними у подальших дослідженнях слід вважати семантичні зміни лексем в румунській та українській мовах порівняно із латинською мовою, способи термінотворення та використання афіксів латинського та слов'янського походження з подальшим створенням відповідних методичних рекомендацій та лексикографічних праць для викладання румунської мови як для україномовних слухачів філологічних, юридичних, так й інших спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоноук Г. Латинська мова як джерело формування педагогічної термінології // Вісник Державного ун-та Львівська політехніка "Проблеми української термінології", 2003. – Вип. 490. – С. 43-46; 2. Беляев Р.С. Ономастологический анализ греко-латинских терминологических элементов (на материале латинской клинической терминологии). Автореферат диссертации на соискание уч. ст. к. филол. н. – К. – 1990. – 24 с.; 3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1996. – 846 с.; 4. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспект. — Київ: Вид. дім «KM Academia», 2000. — 218 с.; 5. Литвинов В. Латинсько-український словник. – К.:Українські пропілеї, 1998. – 712 с.; 6. Семчинський С.В. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов) [Текст] : навч. посібник для магістрантів укр. мови, рос. мови та класичної філології. – К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2002. – 174 с.; 7. Семчинський С.В. Наслідки українсько-румунських мовних контактів у молдавських говірках румунської мови // Мовознавство. – 1994. – №1. – С.46- 50; 8. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. – К.: Вища школа, 1974; 9. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука – К.: УРЕ, 1985. – 968 с.; 10. Doca Gh. Limba română (Gramatică de învățare pentru cursurile de vară), vol. al II lea - Structuri morfo-sintactice și lexicale, București, Editura Universității, 1993; 11. Breban V. Dicționar general al limbii română. Editura științifică și enciclopedică. – 1981. – 1158 p.; 12. Istoria limbii română // I.Coteanu, Gh.Bolocan etc. – V. I. – București. – 1965. – 438 p.; 13. Istoria limbii română // I.Coteanu, Gh.Bolocan etc. – V. II. – București. – 1969. – 464 p.; 14. Stratanovska N. Unele aspecte lingvistice ale traducerii documentelor diplomatice cu referire la Convenția consulară între Ucraina și România // Simpozionul internațional. Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european. – Iași, 25–27 septembrie 2008. – P. 327-334; 15. Luchkanyn S. Filologia română la Kiev : trecut și prezent // Philologica Jassyensia, An II. - Nr. 2. - 2006. – P. 247-255.

Скопненко О. І. (Київ, Україна)

Образ ідіому крізь процеси кодифікації (на матеріалі української та білоруської літературних мов першої третини ХХ ст.)

У статті проаналізовано основні риси української та білоруської кодифікаційних традицій першої третини ХХ ст.

Ключові слова: нормалізація, кодифікація, історія української літературної мови, історія білоруської літературної мови.

В статье проанализированы главные черты украинской и белорусской кодификационных традиций первой трети ХХ ст.

Ключевые слова: нормализация, кодификация, история украинского литературного языка, история белорусского литературного языка.

The article analyzes main characteristics of Ukrainian and Belarusian codification tradition of the first third of the twentieth century.

Key words: normalization, codification, the history of the Ukrainian literary language, the history of the Belarusian literary language.